

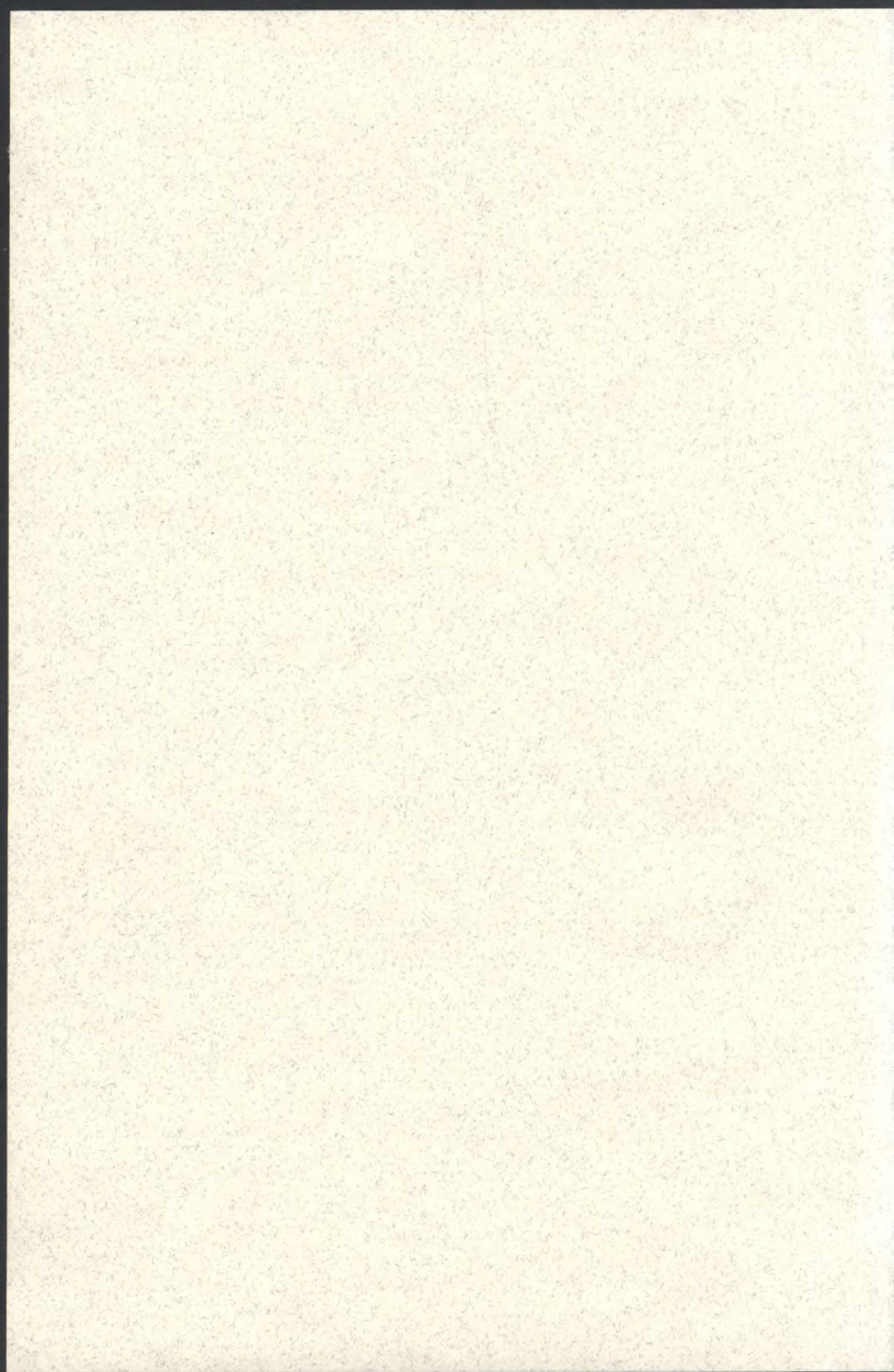
0 0000

157.758

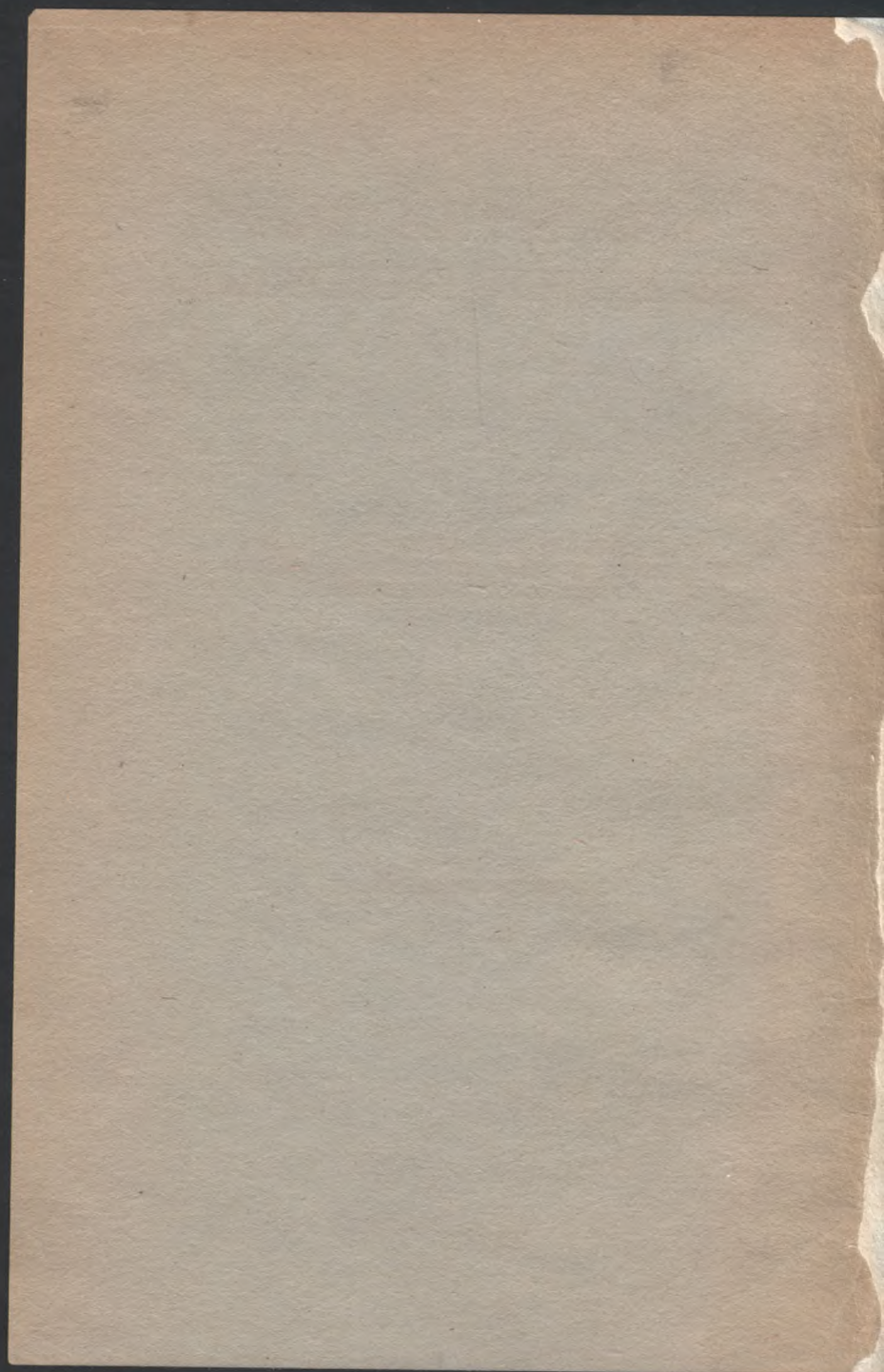
157758

TISZA ISTVÁN GRÓF NEMZETISÉGI POLITIKÁJA

**FLACHBARTH ERNŐ DR. EGYETEMI NY. R. TANÁR
A DEBRECENI NYÁRI EGYETEM NEMZETISÉGI ELŐADÁSSOROZATÁBAN
1943 AUGUSZTUS 7-ÉN TARTOTT ELŐADÁSA**

**Különnyomat
a „LÁTHATÁR” 1944 januári számából**

NECSKEMÉT, 1944

TISZA ISTVÁN GRÓF NEMZETISÉGI POLITIKÁJA

FLACHBARTH ERNŐ DR. EGYETEMI NY. R. TANÁR
A DEBRECENI NYÁRI EGYETEM NEMZETISÉGI ELŐADÁSSOROZATÁBAN
1943 AUGUSZTUS 7-ÉN TARTOTT ELŐADÁSA

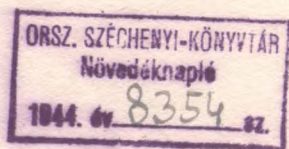
3 PK

Különnyomat
a „LÁTHATÁR” 1944 januári számából

KECSKEMÉT, 1944

157758

Szerző kiadása

Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság — Igazgató Tóth László

I.

Amikor *Tisza* Kálmán, akinek tizenöt esztendeig tartó kormányzása alatt *Deák* Ferencnek a klasszikus liberalizmus eszméitől áthatott nemzetiségi politikáját egy nem elméleti, hanem merően gyakorlati szempontoktól vezetett, erőskezü, de e mellett nem egy vezető nemzetiségi tényezőt megnyerni tudó nemzetiségpolitikai irányzat váltotta fel, 1890-ben a kormány éléről eltávozott, a magyarországi nemzetiségi kérdés erősen kiéleződött. Utóda, *Szapáry* Gyula gróf alatt az erdélyi szász képviselők, akik a Királyföld külön közigazgatását megszüntető 1876:XII. t. c. elleni tiltakozásul kiléptek a szabadelvű pártból, visszatértek ugyan a pártba, az 1869 óta passzivitásban levő román nemzetiségi párt azonban 1892-ben megkísérelte annak a már régebben felvetődött tervének megvalósítását, hogy egy, nem a magyar királyhoz, de az osztrák császárhoz intézett emlékiratot nyújtson át Bécsben I. Ferenc Józsefnek. E memorandum a magyar államot oly alakulatnak nevezte, amelynek nincs egyéb hivatása, mint az, hogy a magyarokat más nemzetiségű polgártársaikkal kizsákmányolásában segítse. Az alkotmányosan gondolkodó uralkodó nem fogadta a küldöttséget. Ugyanebben az évben jelent meg a hazai román egyetemi hallgatónak a magyar nemzetiségi politikát négy világnyelven támadó memorandum. Az esküdtszék a „*Republica*” szerzőjét, *Popovici* Aurélt, aki különben a büntetés elől Romániába szökött, négyévi államfogházra ítélte, majd a memorandum 14 közzétételétől 8 hónaptól 5 évig terjedő államfogházbüntetéssel sújtotta. Ezek közül azok, akik a büntetést még nem töltötték ki, 1895-ben kegyelmet kaptak. A memorandum-perben három szlovák ügyvéd is védőszerepet vállalt és ennek a román-tót együttműködésnek eredménye lett a hazai nemzetiségek 1893. évi bécsi konferenciája, majd 1895. évi budapesti kongresszusa, amely a többi között tiltakozott az állam magyar jellege ellen és Erdély autonómiáját, valamint minden nemzetiség részére egy-egy nemzetiségi mi-

nisztor kinevezését követelte. A kongresszuson megválasztott végrehajtó bizottság adta ki 1896-ban azt a kiáltványt, amely a nemzetiségek nevében a milléniumi ünnepségek ellen tiltakozott.¹

A nemzetiségi mozgalmaknak e radikalizálódása csak fokozta azt az érthető bizalmatlanságot és nyugtalanságot, amelyet a nemzetiségi pártoknak az 1868. évi nemzetiségi törvénnyel szemben tanúsított elutasító magatartása, a román, majd a tót párt passzivitása, a tótok pánszláv, a románok és szerbek nagyromán, illetőleg nagyszerb politikája, a berlini *Deutscher Schulverein* alldeutsch színezetű akciója a magyar társadalomban kiváltottak. Ennek a nyugtalanságnak egyik tünete volt a Pavel-Pituc-eset is. Pavel Mihály nagyváradi görög katolikus püspököt, egy fegyelmi úton elbocsátott papja, Pituc alapítvánnyal államellenes cselekményekkel vádolta meg. A nagyváradi szabadelvű „Szabadság” szerkesztője a püspök ellen foglalt állást. Belényesen és Varkón magyar, Nagyváradon románellenes tüntetések kísérték az affért. A horosjenői hedgyakorlatok alkalmával a király Pavel görög-katolikus és Metianu görög-keleti román püspökök üdvözlőbeszédére válaszolva kijelentette, hogy a túlzó sovinizmus és az utcai kihágások távolállanak az igazi hazafiságtól, de egyben felkükre kötötte a nemzetiségek közti békés egyetértés, valamint az alkotmány és a törvények tiszteletben tartásának ápolását.²

Ebben a feszült hangulatban Tisza István gróf, a még csak harminckét éves, de már nagy tekintélynek örvendő képviselő, népszerűségével nem törődve, a nagyváradi szabadelvű pártban a szerkesztő elbocsátását vitte kereszlül, majd Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának 1893. szeptember 20-án tartott közgyűlésén nemzetiségi politikájának alapelveit már magában foglaló beszéd kíséretében határozati javaslatot terjesztett elő, amelyet a törvényhatósági bizottság magyar és román, kormánypárti és ellenzéki

¹ V. ö. Jancsó Benedek: „A román irredentista mozgalmak története.” (Budapest, 1920.) 135. sk. 1. és 193. sk. 1.

² V. ö. Albrecht Ferenc: „Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához.” (Lugos, 1933.) 12. l. és „Gróf Tisza István képviselőházi beszédei.” (A továbbiakban K. B.) Első sorozat. Bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel ellátta barabási Kun József. (Budapest, 1930.) 262. l.

tagjai egyhangúlag elfogadtak. A határozati javaslat sajnálkozását és rosszaságát fejezte ki a magyar és románajkú lakosság között eddig fennállott testvéri egyetértést megzavaró jelenségekkel szemben; kijelentette, hogy a vármegye a románajkú polgárok jogait tiszteletben tartani s velük a testvéri jóviszonyt fenntartani, ápolni és fejleszteni kívánja, de elvárta, hogy ugyanettől az érzülettől áthatva, a hazaellenes törekvéseket tápláló bűnös izgatókkal minden közösséget megtagadva, jövőre ők is a hazafiság és testvériesség szent érzelmeit ápolják és tanusítják.³ Október 10-én Tisza István a képviselőházban Bartha Miklósnak válaszolt, aki azt kívánta, hogy az országgyűlés a borosjenői királyi választok miatt rosszaságát fejezze ki a kormánynak,⁴ és úgy vélte, hogy azoknak, akiket Nagyváradon tetleges kihágások és sértő nyilatkozatok által bántalmaztak, bár eddig semmi okot nem szolgáltatott arra, hogy hazafiasságukban kételkedjenek, elégtételt kell szolgáltatni.⁵

Mint képviselő, most először vetette latba Tisza István egyéniségét a nemzetiségi béke érdekében, de hogy a nemzetiségi kérdés már régebben foglalkoztatta, kiténik a „Budapesti Szemle” hasábjain 1883-ban „*Fiume közjogi helyzete*” és „*Még egyszer Fiume közjogi helyzetéről*” címmel megjelent cikkeiből,⁶ amelyekben Radich Ákossal vitázva a nemzetiségi törvény respektálása mellett foglalt állást és a „nagy hazafiság dolgában egymást tuncitáló olcsó frázisok” hatásától féltette nemzetünket. Beékelve a szláv tenger közepébe, a magyarság szerint csak akkor bízhat a jövőben, ha a nemzetiségekben fönn tudja tartani a tiszteletet, bizalmat és ragaszkodását az állam iránt. Már ez az első nemzetiségpolitikai megnyilatkozása is megdönti egyik kiváló történetírónknek azt az állítását, hogy „a nemzetiségi kérdést eleinte az elszórt, egyedülálló úri kastélyok ablakából nézte”.⁷

³ A határozati javaslat szövegét közli K. B. I. k. 266. sk. 1.

⁴ K. B. I. k. 270. 1.

⁵ U. o.

⁶ „Gróf Tisza István összes munkái.” (A továbbiakban Ö. M.) Első kötet. I. Tanulmányok és értekezések. II. Naplószerű feljegyzések. (A továbbiakban T.) Budapest, 1923. 327. sk. 1.

⁷ Hóman Bálint és Szekefű Gyula: „Magyar történet.” Budapest, 1936. V. k. 600. 1.

A magát kifejezetten sovínisztának nevező⁸ Bánffy Dezső kormányának idejéből Tisza István két nemzetiségpolitikai megnyilatkozását ismerjük. A zágrábi királylátogatáskor a horvát egyetemi hallgatók egy magyar zászlót égettek el. (1895 X. 16.) Az e miatt országszerte támadt jogos felzúdulásban Tisza, megőrizve hidegvérét, e tárgyban mondott képviselőházi beszédében azt a véleményét fejezte ki, hogy a magyar nemzet sem bölcseséget, méltányosságot és igazságot, sem erőt nem mutatna akkor, ha ily silány incidensek után nem belátására, hanem idegeire hallgatna.⁹ Amikor azonban Metianu, akkor aradi román görög keleti püspök azt az üzenetet küldte neki, hogy Goldis József görög keleti lelkeszt felfüggeszteni kénytelen, ha a szabadelvű párt programjával szerzett képviselői mandátumától vissza nem lép és megválasztásakor tartott hazafias beszédét vissza nem vonja, Tisza István azt a választ adta a püspöknek (1896. X. 12.), hogy „ha a románág és a román nemzeti egyház vezetése a hazafiatlan és megbízhatatlan elemek kezébe megy át, úgy azoknak, akik a béke, bizalom és egyetértés politikáját követték, be kellene látniok, hogy nemes illúziókban éltek. Ha a románág hazafias elemei nem törnek meg a túlzók terrorizmusát, a béke fenntartása lehetetlenségévé válik.“¹⁰

Goldis Józsefet, akit Metianu nem tartott alkalmasnak a románok és magyarok közti kibékülés nagy feladatára, ennek ellenére három évvel később a nagyszombati metropolita-érsekké lett Metianu helyére aradi püspökké választották. A beiktatási ünnepséget követő banketten elhangzott pohárköszöntőjében Tisza István azt hangoztatta, hogy a magyar nemzet legtermészetesebb szövetsége a román faj és ennek számára sincs a boldogulásnak más módja, mint a magyarokkal való testvériesülés.¹¹ E beszéd igen mély benyomást keltett a jelenlevőkben és Mangra Vazul, a későbbi nagyszombati metropolita ennek hatása alatt vált Saulusból Paulussá, a román nemzetiségi párt szélsőséges követőjéből

⁸ V. ö. Báró Bánffy Dezső: „Magyar nemzetiségi politika.“ Budapest, 1903. 211. sk. 1.

⁹ K. B. I. k. 346. l.

¹⁰ A levelet közli Albrecht i. m. 15. sk. 1.

¹¹ V. ö. Albrecht i. m. 16. l.

a magyar-román megyezés hívévé.¹²

Ez már Széll Kálmánnak a nemzetiségi kérdést sináiban kezelő miniszterelnöksége alatt történt, amikor a tot nemzetiségi párt, szakfva 1885 óta követelt passzivitásával, ismét részt vett az 1900. évi képviselőválasztáson és új programjában a magyar haza egységének, oszthatatlanságának és függetlenségének elvi alapjára helyezkedve, az eddig helytelenített nemzetiségi törvény végrehajtása mellett szállt síkra. Három évvel rá a román nemzetiségi párt egyelőre még passzivista politikájával szemben az aktivista Vlád Aurél szerzett mandátumot. A nemzetiségi mozgalmak vezetői tehát taktikát változtattak, ami azonban távolról sem jelentette a magyar állameszméhez való őszinte közeledést.

Ez volt a helyzet a nemzetiségi kérdés terén, amidőn 1903 november elején Tisza István első kormányát megalakította. Politikájának sarkpontjává a szabadelvűség mellett a nemzeti irányt, a nemzeti erő, a magyar nemzeti állam erejének mentől erősebb kifejtését jelölte meg, amely azonban szerinte megfér a hagyományos magyar felfogással, a nemzetiségekkel szembeni teljes jogtisztelettel és testvéries érzülettel. A nemzetiségi izgaókkal szemben teljes szigorral kívánta érvényesíteni a rendelkezésére álló fegyvereket,¹³ amelyek súlyosbítását tervezte kérni a törvényhozástól.¹⁴ A nemzetiségeknek az 1868:XLIV. t. c.-ben biztosított azt a jogát, hogy nem magyar tannyelvű népiskolákat fenntarthassanak, nem érintve, biztosítani kívánta a magyar nyelv kötelező tanítására vonatkozó rendelkezések effektív végrehajtását, valamint a hatályosabb állami felügyelet gyakorlását oly módon, hogy az állam jótéteményeiben csak oly iskolák és tanítók részesülhessenek, akik ebben az irányban megfelelnek törvényes kötelességüknek.¹⁵ Horvát-szlavon vonatkozásban a társországoknak megadott jogok becsületes megtartását helyezte kilátásba.¹⁶

E kormányprogram a nemzetiségi izgatás szigorú üldö-

¹² V. ö. Lukács György: „Életem és kortársaim.“ Budapest, 1936. I. k. 99. sk. 1.

¹³ Szabadelvűpárti beköszöntő beszédében. (K. B. II. k. 6. l.)

¹⁴ A képviselőházban tartott programbeszédében. (U. o. 29. l.)

¹⁵ 1903. november 11-én elhangzott képviselőházi beszédében. (U. o. 58. l.)

¹⁶ A képviselőházban tartott programbeszédében (U. o. 30. l.)

zését bejelentő részének megvalósítására nem került sor. Az első Tisza-kormány alatt a nemzetiség elleni izgatási perek csaknem teljesen szüneteltek.¹⁷ A magyar nyelv sikeres tanítása és a felekezeti iskolákban felmerülhető állam- és nemzetellenes jelenségek megakadályozása végett a kormány törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé, amelynek tárgyalására azonban nem került sor, mert azt a kormány formai okokból visszavonta, hogy a képviselőház a házsabályok égetően szükségesnek tartott reformjával foglalkozhassék.¹⁸ E javaslatot, amely ellen egyébként a kormánypárt erdélyi száz tagjai is tiltakoztak,¹⁹ Tisza István azzal indokolta, hogy az 1879:XVIII. t. c. 4. §-ának a magyar nyelv tanítására vonatkozó rendelkezése írott malaszt maradt.²⁰ A javaslat szabatosabban szövegezte a magyar nyelv tanítására vonatkozó rendelkezéseket, a magyar nyelv megtanulására a tanítóképzés reformjában keresett biztosítékokat és fejelemmi jogkört kívánt létesíteni a tanítók oly cselekményeivel szemben, amelyek e szempontból és speciális magyar szempontból kifogás alá esnek. A magyar országgyűlés horvát tagjainak az 1868:XXX. t. c.-en alapuló nyelvi jogait Tisza az ellenzék támadásaival szemben megvédte, „mert az ő joguk éppen úgy a magyar törvényen, a magyar közjogon nyugszik”.²¹

A Tisza vereségével végződött 1905. évi képviselőválasztások kiírása után a román nemzetiségi párt 78 szavazattal 12 ellen feladta a passzívítás politikáját. Ez az 1905 január 10-én Nagyszombatban tartott nemzeti értekezleten történt. Bár egy 1894. évi belügyminiszteri rendelet a párt állandó bizottságát (komitét) feloszlatta, a Tisza-kormány nem akadályozta meg a komitét az értekezlet, mint választási megbeszélés egybehívásában.²² Az értekezlet az 1881. évi igen

¹⁷ V. ö. Gratz Gusztáv: „A dualizmus kora.” Budapest, 1934. II. k. 150. i.

¹⁸ V. ö. K. B. III. k. 520. sk. 1.

¹⁹ U. o. 379. l.

²⁰ 1905. január 15-én miskolci választói előtt tartott beszédében. (U. o. 387. l.)

²¹ 1904. március 23-i képviselőházi beszédében. (K. B. II. k. 454. l.)

²² V. ö. Jancsó i. m. 214. és 271. l., továbbá K. B. III. k. 384. l.

radikális pártprogram fenntartásával a román nép mint államalkotó politikai egyéniségnek elismerését és az ország valamennyi nemzetiségének etnikai, valamint kulturális fejlődését biztosító közjogi intézmények létesítését követte.²³ Bár a nagyszebeni határozatban taktikai okokból „a Szent István korona állami integritásának teljes fenntartását” is jónak látták hangsúlyozni, ez senkit sem tévesztetett meg afelől, hogy a párt továbbra is azon az úton kíván haladni, amelyet a román nemzetiségi mozgalom az 1791. évi „Supplex libellus Valachorum” óta követett. Hiszen a román nép mint államalkotó nép politikai egyéniségének elismerése ugyanazt jelentette, amit az 1848. évi balázsfalvi népgyűlés határozata úgy fejezett ki, hogy a román nemzet mint ilyen szerepeljen az országgyűlésen.²⁴ Az 1881. évi program pedig, amelyre az új határozat visszautalt, Erdély autonómiájának követelését is magában foglalta.²⁵

Tisza a nagyszebeni határozat után a román püspököket magánlevélben felkérte, hogy híveiket tartsák vissza a mozgalomtól és azt ajánlotta, hogy a románság vagy a magyar pártok valamelyikéhez csatlakozva lépjen aktivitásba, vagy legalább is passzivitásban maradjon. Egyben kijelentette, hogy a kihívásra a magyar nemzet csak elszánt küzdelemmel felelhet.²⁶ Miskolci választói előtt mondott beszédében pedig kijelentette, hogy ő sem engedi meg, hogy a nemzetiségekhez tartozó polgárok, mint ilyenek állandó szervezettel bírnak, mintegy államot alkossanak az államban, de minden alkotmányos felfogással ellentétben állana, ha egy ránk nézve ellenséges politikai irányzatnak a választásokon való részvételét rendőri intézkedésekkel megakadályozni akarnók.²⁷

A válaszában a román nemzetiségi pártnak 8 mandátumot sikerült szereznie. A román képviselők az erősen meggyengült tót párt 2 és a szerb párt 1 képviselőjével megalakították a nemzetiségi klubot. A Tiszát felváltó Fejérváry-

²³ V. ö. K. B. III. k. 379. l.

²⁴ V. ö. Jancsó Benedek: „Szabadságharcunk és a dako-román törekvések.” Budapest, 1895. 79. l.

²⁵ V. ö. Jancsó: „A román irredentista mozgalmak története.” 91. l.

²⁶ A levelet teljes terjedelmében közli K. B. III. k. 379. sk. l.

²⁷ U. o. 384. l.

kormány belügyminisztere, *Krisztoffy* József az általános választójog behozatalát ajánlotta a koronának, hogy ennek révén oly parlament alakuljon ki, amely a katonai követelések teljesítését biztosítja. A nemzetiségi pártok mandátumaik számának és politikai súlyuknak tetemes növekedését remélték az általános választójogtól és ezért jóindulatú magatartást tanusítottak a darabontkormányval szemben, annak ellenére, hogy *Lukács* György kultuszminiszter a magyar nyelv sikeresebb tanítása és a nemzeti irányú nevelés érdekében adott ki rendeleteket. Tisza István Bilhar vármegye közgyűlésén az általános választójog ellen a többi között azzal is érvelt, hogy az a túlzó nemzetiségi agitációt hozná a parlamentbe. Ezt ő bátran hirdetheti, mert róla tudják, hogy tesztéri együttérzés köti össze a nemzetiségekkel, amelyek számára jogokat követel.²⁸

A rövidéletű darabontkormány után 1906 tavaszán a koalíció vette át a hatalmat és Tisza félrevonult a közéletből. Az új választások után a nemzetiségi pártok 27 képviselője vonult be a parlamentbe, akik a román *Mihali* Tivadar elnöklése alatt egységes pártot alakítottak, melyből azonban a 3 szerb képviselő később kilépett. Ezek az események körülbelül egybeestek *Ferenc* Ferdinánd trónörökös politikai befolyásának előtérbejutásával. A trón várományosa tudvalevően nyílt ellensége volt az 1867. évi kiegyezésnek és a magyar vezető osztálynak, amelyet a darabontkormány módjára ő is az általános választójog és a nemzetiségek segítségével kívánt letörni. Magyarországi kérdésekben *Krisztoffyn* kívül a román *Vajda* Sándor, a későbbi román miniszterelnök és a memorandumperből már ismert *Popovici* Aurél, a Nagyausztriai Egyesült Államokról (Vereinigte Staaten von Gross-Österreich) szóló könyv szerzője, továbbá a szlovák *Hodža* Milán, a későbbi csehszlovák miniszterelnök, *Frank* Ivo, a horvát jogpárt vezetője és *Rauch* Pál, valamint a magyarországi német mozgalom megindítása körül eredménytelenül fáradozó *Steinacker* Ödön voltak a főherceg irodájának, az úgynevezett „műhelynek” előadói.²⁹ E névsor már önmagában mutatja, hogy a trón várományosa, akinek trónralépési manifesztuma a monarchiá-

²⁸ U. o. 765. l.

²⁹ V. ö. *Krisztoffy* József: „Magyarország kálváriája.” Budapest, 1927. 452. l.

ban csak „néptörzseket” ismert és azokat egy nagy egészben kívánta egyesíteni;²⁹ a rövidlátásában oly nemzetiségi férfiakat ajándékozott meg bizalmával, akiknek végcélja nem a nemzetiségi kérdés a monarchia igazi, vagy vélt érdekeinek megfelelő megoldása, hanem az elszakadás volt. A trónörökös és a szélsőséges nemzetiségi politikusoknak ez az együttműködése volt a legfőbb oka annak, hogy koalíció alatt a nemzetiségi kérdés kétségtelenül elmérgesedett. De része volt ebben annak is, hogy a koalíció vezető politikusai tájékozatlanságukban szintén oly nemzetiségi irányzatokat támogattak, amelyek az elszakadásra törekedtek. Horvátországban a koalíció ültetése nyeregbe a stabil kormányzást több mint két évtized óta biztosító unionista párt helyett a horvát-szerb koalíciót, amely — mint az 1918. évi események is bizonyították — szíve belsejében a jugoszláv eszmét ápolta. Ugyanekkor Magyarországon is a legszélsőségesebb szerb pártot, a radikálisokat támogatta, akiknek vezetője, Tomics Jásza szoros összeköttetésben állott a belgrádi kormány sajtófőnökével.³⁰ Nem vették észre, hogy a szerbek csak azért állottak a magyar függetlenségi mozgalom mellé, mert ennek győzelmétől a monarchia széthullását és irredenta céljaik gyorsabb megvalósulását remélték. E szerencsétlen frigy azonban nem akadályozta meg a koalíciót abban, hogy a vasúti pragmatikában a MÁV horvát vonalain alkalmazott vasutasoktól ne követelje meg a magyar nyelv ismeretét, ami miatt az országgyűlés horvát-szlavon képviselői hetekig tartó obstrukciót indítottak, melyet azután a függetlenségi *Justh*nak kellett letörnie. Nagy elégedetlenséget keltett a nemzetiségek körében az *Apponyi* Albert gróf nevéhez fűződő 1907:XXVII. t. c., amelyről minden vele szemben felmerült kritikával szemben is meg kell állapítanunk, hogy a nemzetiségek jogos érdekeit nem sértette és amelyet legjobban az a tény igazolt, hogy azt a román, szerb és csehszlovák állam is hatályban tartotta. Nem a koalíciót, hanem elsősorban *Hlinka* Andrást terhelte a felelősség a csernovai sortűzért,³¹ amely 15 egyszerű szlovák ember életét oltotta ki, de ha a külföld *Seaton Watson*,

²⁹/a. U. o.

³⁰ *Graz* i. m. II. k. 159. sk. 1.

³¹ V. ö. *Steier* Lajos: „A tót kérdés.” I. Liptószentmiklós, 1912. 254. sk. 1.

Björnson Björnsterne, *Tolsztoj* és mások hatása alatt mégis a magyar kormányt tette felelőssé e sajnálatos eseményért, ebben kétségtelenül része volt annak is, hogy a koalíciós kormány sajtószolgálatát nem állott a helyzet magaslatán.

Ilyenek voltak a nemzetiségpolitikai viszonyok, midőn a koalíció bukása után Tisza támogatásával *Khuen-Héderváry* Károly gróf vette át a kormányt. Az általa elrendelt választások előtt a *Justh* Gyula vezetése alatt álló függetlenségi csoport olyértelmeű választási megállapodást kötött a szerb radikálisokkal, hogy a pótválasztásokon azok jelöltjét fogja támogatni.³² A román nemzetiségi párt továbbra is fenntartva 1881. évi programját, híveit oly kerületekben, ahol román jelölt nem lép fel, az általános választójog híveinek,³³ adott esetben tehát a *Justh*-párt támogatására utasította. E határozatát követőleg azonban egy választási és általános megegyezés kötése érdekében a kormánypárttal is tárgyalásokat folytatott. *Khuen-Héderváry* miniszterelnökkel, aki *Steinacker* szerint állítólag ígéretet tett a trónörökösnek, hogy a koalíciót az általános választójog proklamálásával kiüti a nyeregből és a nemzetiségek igazságos képviselőt fogja hozni,³⁴ mint *Mihali* kijelentette, egy *modus vivendi* létrejöhetett volna, de azt állítólag Tisza hiúsította meg azzal, hogy a román nemzetiségi párt programjának és vezetőinek mellőzését kívánta.³⁵ A tárgyalások megfenekléséhez az idő rövidségén kívül az is hozzájárult, hogy a román párt bizonyos számú, általa megjelölt kerület átadását kívánta, hozzá még olyanokét, amelyekben ellenzéki jelöltekkel nem kellett volna megküzdenie.³⁶ A románok akkori két-, sőt háromszínűségére jellemző, hogy a szlovákokkal tartott értekezleten a *Steinacker* jelentéktelen német csoportjával való együlműködést is megbeszélték és ehhez a trónörökös támogatását igyekeztek megszerezni.³⁷

Tisza választási beszédeiben nem mulasztotta el, hogy

³² Tisza az 1910. március 19-én a pesti Vigadóban elhangzott beszédében. (K. B. IV. k. 156. l.)

³³ V. ö. K. B. IV. k. 202. l.

³⁴ Edmund *Steinacker*: „Lebenserinnerungen.“ München, 1937. 229. l.

³⁵ V. ö. K. B. IV. k. 430. l.

³⁶ *Jancsó* Benedek: „Defensio nationis Hungaricae.“ Budapest, 1920. 108. l.

³⁷ *Steinacker* i. m. 224. l.

támadja a koalíció nemzetiségi politikájának hibáit. A nemzetiségi kérdés elmérgesedését elsősorban annak tulajdonította, hogy a koalíció a király és nemzet közti összhangot megzavarta és ezzel alkalmat nyújtott arra, hogy a nemzetiségi túlzók hiporlojális nyilatkozatokkal igyekezzenek kedvezőre hangolni a dinasztiát.³⁸ Az Apponyi-törvény külsőségeit³⁹ és a koalíció horvát politikáját⁴⁰ helytelenítette, Justhéknaak a szerb radikálisokkal és a románokkal kötött választási megállapodását ostromozta.⁴¹ Tagadta a nemzetiségi alapon szervezett pártok léjogosultságát.⁴² Élesen támadta az általános választójogot, mely a magyarság parlamenti képviseletének színvonalát leszállítaná, míg a nemzetiségi vidékeken a nemzetiségi értelmiség egyelőre még képes lenne a vezetésre, de idővel ez is kénytelen lenne azt más rétegeknek átadni, már pedig szerinte az ország sorsát a magyar intelligencia és a nemzetiségi intelligencia hazafiasan gondolkozó részének együttműködésére kell alapítani. Tiszának azt a véleményét, hogy a szociáldemokrácia csak a magyarság körében fogja a nemzet erőit gyengíteni, míg a nemzetiségek körében a legerősebb nemzetiségi hangot kell megütnie,⁴³ az 1918. évi forradalom és a Csehszlovákiában szerzett tapasztalatok tükrönül igazolták. Tiszának az általános választójog és a nemzetiségi pártok elleni támadásai végsősorban egy megnevezhetetlen ellenfélnek szóltak: *Ferenc Ferdinánd*nak. Bizonyára reá gondolt a nagy magyar államférfiú, amikor a munkapárt debreceni gyűlésén azt mondta, hogy a választójog kérdésében *Justh* Gyulának bécsi szövetségesei nem a magyar király környezetében vannak, hanem azokban a magyarfalu osztrák körökben, akik a vá-

³⁸ 1910. március 13-án Aradon tartott beszédében. (K. B. IV. k. 151. l.)

³⁹ Az 1910. március 3-án Nagyváradon elhangzott beszéde szerint az Apponyi-féle iskolatörvény (1907:XXVII. t. c.) „a kirakatot lehetőleg nemzeti színűre festette.” (K. B. IV. k. 123. l.)

⁴⁰ V. ö. 1910. március 10-i szegedi és május 11-i besztecerbányai beszédét. (K. B. IV. k. 133. és 328. l.)

⁴¹ V. ö. már említett aradi és 1910. május 30-i halasi beszédét. (K. B. IV. k. 157. és 381. l.)

⁴² V. ö. 1910. március 3-i nagyváradai és április 30-i kolozsvári beszédét. (K. B. IV. k. 125. és 277. l.)

⁴³ V. ö. már említett vigadói beszédét. (K. B. IV. k. 173. sk. l.)

lasztójog ultraradikális megoldását a magyar nemzet megőjtására tervezik.⁴⁴

Az 1910. évi választások a nemzetiségi pártok parlamenti képviselőit jelentékenyen megapasztották. 27 képviselőből csak 8 került be az országgyűlésbe, ugyanakkor azonban a munkapárt programjával a nem magyar anyanyelvű politikusok egész sora kapott mandátumot, közülük *Mangra*, a későbbi nagyszombati metropolita is. Hogy Tisza a nemzetiségi kérdés megoldását mennyire fontosnak tartotta, kitűnik abból, hogy amikor az új országgyűlés választásfelirati vitájában több mint öt esztendő múlva újból hallatta a szavát a képviselőházban, kizárólag a nemzetiségi kérdéssel foglalkozott. Most, hogy a választások az agitatórius elemet elseperték a közéletből, elérkezettnek látta a lélektani pillanatot, hogy mindkét oldalról közeledő lépések történetének és ezek feltételeit szerinte a román főpapságnak és a kormánynak kell megteremtenie. Biztosította a miniszterelnököket, hogy ha csakugyan sikerül megnyerni a románság igazi vezetőit egy hazafias akció számára, minden lépés, amelyet — a nemzeti állam egységének sérelme nélkül — tesz ennek az eredménynek a biztosítására, lelkes támogatásban fog részesülni nemcsak a munkapárt, de az egész magyar közvélemény részéről is.⁴⁵ *Khuen-Héderváry* miniszterelnök mindenben egyetértett Tiszával és úgy vélte, hogy a különböző nemzetiségek képviselőiben „a hajlandóság a jóakaratra elég jó.”⁴⁶ Az ellenzék részéről *Mezőssy Béla* beszédét úgy jellemezte, hogy ez nem annyira a magyar nemzetnek szól, sőt nem is a nemzetiségeknek, hanem azoknak a hatalmas köröknek, kik Ausztria és Magyarország sorsának vitelére már most is döntő befolyással bírnak,⁴⁷ tehát *Ferenc Ferdinánd*-nak.

A továbbiakban a kormány megbízásából *Mangra* Vazul nagyvárad püspöki helynök és *Mihu János* szászvárosi ügyvéd bizalmas megbeszéléseket folytattak a román főpappal és a különböző árnyalatú vezető férfiakkal.⁴⁸ *Mangra* mint képviselőjelölt az oszthatatlan egységes magyar nem-

⁴⁴ K. B. IV. k. 201. sk. 1.

⁴⁵ K. B. IV. k. 454. sk. 1.

⁴⁶ K. B. IV. k. 457. 1.

⁴⁷ U. o. 456. 1.

⁴⁸ V. ö. *Albrecht* l. m. 31. 1. és K. B. IV. k. 505. 1.

zet tagjának vallotta magát.⁴⁹ A megbeszélések eredményeként *Mihu* emlékiratot készített, amely szerint a román vezető férfiak a nemzetiségi törvény végrehajtását és a közhatalomban arra képes románok méltányos részesedését kívánták. A 22 pontban felsorolt részletkövetelések közül különösen az önálló politikai párt elismerése, 50 román jellegű választókerület alakítása, az Apponyi-törvény hatályon kívül helyezése, a kultuszminisztériumban román ügyosztály szervezése, a miniszterelnökségre legalább osztálytanácsosi rangban egy román bizalmi férfiú kinevezése s a román nemzeti színek használata emelendő ki.⁵⁰ E megbeszéléseken Tisza István mint magánember, de teljes szolidaritásban a miniszterelnökkel vett részt. A tárgyalások, amelyek román részről annyira népszerűtlenek voltak, hogy Budapesten tanuló román egyetemi ifjak az Országház kapujában *Mangrát* inzultálták, azonban eredményre nem vezettek. Tisza az emlékirat számos pontjának lényeges megváltoztatását tartotta szükségesnek.

1912 végén, *Lukács* László miniszterelnöksége alatt újabb tárgyalások indultak meg a most már házelnök Tisza és a román nemzetiségi párt bizalmát élvező személyek között. Tisza továbbra is arra törekedett, hogy a románok a szászok módjára a létező magyar parlamenti pártokba illeszkedjenek be, de mivel e törekvése ellentállásra talált, belement a nemzetiségi párttal való eszmecserébe is. 1913 februárjában a tárgyalások megszakadtak, de egy hónap múlva Tisza *Mihali* Tivaddal újból felvette a tárgyalások fonalát és azokat második kormánya alatt, 1913 október és december, majd 1914 január havában folytatta. E megbeszélések kedvezőtlenebb külpolitikai helyzetben folytak, mint a korábbiak, mert Románia megerősödése a második Balkán-háborúban a hazai románságra is erősen érezte a hatását. 1914 február 17-én a román komité megszakította a tárgyalásokat.⁵¹ Lefolyásukról Tisza február 20-án számolt be a képviselőháznak.

A románoknak azt a követelését, hogy az ország túlnyo-

⁴⁹ K. B. IV. k. 431. l.

⁵⁰ Az emlékirat részletes tartalmát közli *Albrecht* i. m. 31. sk. l.

⁵¹ V. ö. *Jancsó*: „A román irredentista mozgalmak története.” 354. l.

móan románlakta vidékein román tisztviselők alkalmaztas-
 sanak és nagyobb számú választókerületekben a választók
 túlnyomó többsége román legyen, Tisza a limine elutasította,
 de a maga részéről is óhajtotta, hogy a román értelmiség
 résztvegyen az állami szolgálatban és hogy a néppel érint-
 kező hatósági közegek a nép nyelvén tudjanak beszélni.
 Ezért hozzájárult ahhoz, hogy a közigazgatási pályára lépő
 egyének elegendő számban tanulják meg a román nyelvet
 és a románok által tömegesebben lakott vidékeken oly tiszt-
 viselők alkalmaztassanak, akik a román nyelvet bírják és e
 végből a nemzetiségi vidékeken az ott beszélt nyelv a gim-
 náziumok felsőbb osztályaiban mint fakultatív, esetleg mint
 görög-pótló tantárgy taníttassék. Az ország román, tót vagy
 szerbajkú területekre való felosztását lehetetlenségnek nyilvá-
 nitotta. A román többséggel bíró választókerületek számát
 körülbelül 27-ben jelölte meg. A külön román párt létezését
 végzetes hibának mondotta ugyan, de úgy vélte, hogy egy
 szabad állam szabad polgárait attól a jogtól, hogy nemzeti-
 ségi alapon is alkotassanak politikai pártot, megfosztani
 nem lehet. A románok teljes jogegyenlőségét, román jellegű
 társadalmi, közművelődési, művészeti, ipari, gazdasági és
 jólékonysági egyletek létesítését, a román kultúra ápolását
 iskolákban és a társadalmi életben magától értetődőnek tar-
 totta, úgyszintén azt is, hogy a gazdasági kirendeltségek és
 más gazdasági intézmények a románok gazdasági érdekeit is
 felkarolják. Kijelentette, hogy a telepítési akció csak arra
 irányul, hogy a birtokviszonyoknak a magyarság rovására
 való eltolódását ellensúlyozza. Hozzájárult ahhoz, hogy el-
 sőfokú hatóságánál mindenki úgy írásbeli beadványait és
 ezek mellékletét, mint szóbeli panaszát, kérését, jogorvosla-
 tát saját nyelvén terjeszthesse elő, feltéve, hogy 1. beadvá-
 nyát személyesen szerkeszti, vagy szóbeli előterjesztését sze-
 mélyesen adja elő és 2. anyanyelve az illető községben, vagy
 vidéken tömegesen használt nyelvek közé tartozik. A fél sze-
 mélyes közreműködését igénylő további tárgyalást ugyan-
 csak, közvetlenül, vagy tolmács sefítségével, az általa ér'tett
 nyelven kell intézni. A bíróságok a beadványok mellékletei-
 nek magyar fordítását csak ott követeljük meg, ahol ez az
 úgy érdekében valóban szükséges. Tisza megfontolandónak
 tartotta, hogy például idézéseknél a magyar szöveg mellett
 ne tétessék-e zárjelben az idegen szöveg is. Az 1907:XXVII.
 t. c. revíziójára nem volt hajlandó, de kijelentette, hogy a

felekezeti iskoláknál a kormány tartózkodni fog minden oly eljárástól, amely kellő ok és szükség nélkül veszélyezteti ezek fenntartását s a törvényben biztosított felügyeleti jogot teljes tárgyilagossággal és jóakarattal fogja kezelni. Az Apponyi-törvény életé tehát a gyakorlatban hajlandó volt tompítani és a törvény magyarázata tekintetében megnyugtató kijelentéseket tett. A mellett az elv mellett, hogy az állami népiskolák nyelve a magyar, ő is kitartott, de tekintettel a hazai némelekre is, kész volt gondoskodni arról, hogy oly állami iskolákban, amelyekbe nagyobb számú nemzeti-ségi gyermek jár, ezek számára a nemzetiségi nyelvet kiegészítő nyelvként és tantárgyként vezessék be és azt kellő számú magyar tanítóképezdében is tanítsák. A románok által tömegesebben lakott vidékek középiskoláiban a román tanulók részére a román nyelv mint kötelező tantárgy tanítását Tisza meg akarta engedni és gondoskodni kívánt arról, hogy az iskolában, különösen a történelem tanításánál, a román nép multját, hagyományait és önérzetét tiszteljenben tartásák. A görög-keleti magyar püspökség máig vajdúd kérdésében nem volt hajlandó megkötni a kezét, de kijelentette, hogy a kormány e kérdéssel ezidőszerint nem foglalkozik. Az 1912-ben kanonizált hajdudorogi magyar görög-katolikus püspökség elleni román panaszokat akként kívánta megszüntetni, hogy hajlandónak nyilatkozott 8—10—12.000 román hívőt a román egyházmegyékhez visszacsatolni, de ugyanakkor ugyanannyi magyar görög-katolikus a hajdudorogi egyházmegyéhez kívánt csatolni. Végül kijelentette, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvény egyes fontos rendelkezéseit lehetetlen végrehajtani, hanem a létező állapotot újabb törvénybe kell foglalni, nehogy ezzel szemben régi, obszolettá vált tételek törvényeket lehessen felhozni. A beszédét követő vitát bezáró felszólalásában úgy nyilatkozott, hogy a tárgyalások eredménytelensége ellenére is mindent meg fog tenni, de a magyar társadalomnak is segítségére kell lennie.⁵²

Itt említjük meg, hogy a második Tisza-kormány 1897/1914 VKM számú rendelete hatályon kívül helyezte a Lukács György-féle rendeletet.

A románokkal folytatott tárgyalások megszakításáért Tisza később, *Ferenc Ferdinánd* halála után, magát a trón-

⁵² A beszéd és felszólalás szövegét közli *Albrecht* i. m. 35. sk. l.

örököszt okolta.⁵³ Ezt az állítását megerősíti *Steinacker* is, aki elmondja, hogy a románokat a főherceg készítette arra, hogy Tiszával egy modus vivendi megteremtése érdekében vegyék fel az érintkezést és a tárgyalások megszakításához a románok kérésére 1914. január 27-i kihallgatása alkalmával ő maga kérte a trónörökös hozzájárulását, aki önkéntesleg rögzítette le azokat a pontokat, amelyeknek nemteljesítésében alapos okot látna a tárgyalás megszakítására.⁵⁴ A tárgyalások iránt a német kormány is érdeklődött és a hazai románok javára engedményeket igyekezett kieszközölni a magyar kormánytól.⁵⁵ II. Vilmos bécsi látogatása alkalmával, 1914. március 2-án Tisza úgy nyilatkozott a császár előtt, hogy a románok magatartását kedvezőnek tartja, saját kezdeményezéséből meg fogja találni a megbékülés útját és iskolai s egyházi téren további engedményeket fog tenni.⁵⁶ E közlés a császárra kedvező benyomást tett és bukaresti követe útján értékre adta a román királynak, hogy Tisza többet tett, mint amennyit Románia elvárhatott.⁵⁷ *Ferenc Ferdinánd* ellenben *Berchtold* külügyminiszter útján arra figyelmeztette Tiszát, hogy a románoknak több mandátumot juttasson.⁵⁸ Majd II. Vilmos konopisti látogatása alkalmával kifejtette a magyar nemzetiségi politikával szemben táplált aggályait, sőt azt állította, hogy a magyar szupremácia a statisztika meghamisításán alapszik, hiszen szerinte mindössze harmadfél millió magyar van.⁵⁹

A nemzetiségi politikának valóságos magasiskolája volt az, amit a román kérdésben Tisza a világháborúban folytatott. A háború kitörése után I. Carol király és a hármasszövetséghez húzó román konzervatív párt elnöke, *Marghiloman* elérkezettnek látták az időt, hogy Erdély autonómiájának statut (politique) gondolatát felvessék.⁶⁰ Tisza tisztában

⁵³ Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. Levelek, táviratok, távbeszélőn küldött üzenetek, egyes előterjesztések és naplószerű feljegyzések. (A továbbiakban: L.) Budapest, 1926. 386. l. (Tisza levele Czernin akkori bukaresti osztrák-magyar követhöz.)

⁵⁴ *Steinacker* i. m. 227. l.

⁵⁵ V. ö. *Albrecht* i. m. 64. l.

⁵⁶ U. o. 64. l.

⁵⁷ U. o. 67. l.

⁵⁸ U. o. 67. l.

⁵⁹ U. o. 67. l.

⁶⁰ Ö. M. 4. sorozat. Második kötet L. 203. l.

lévén azzal, hogy a hazai románságnak adott legmesszebbmenő engedmények sem gyakorolhatnak befolyást Románia külpolitikai magatartására,⁶¹ e gondolatot a limine elutasította⁶² és az ezt egyideig támogatni látszó bukaresti német követtel közölte, hogy erről nem lehet szó.⁶³ Elutasította *Tschirschky* bécsi német nagykövetelek *Popovicitól* származó azt az ötletét is, hogy a hazai románok osztrák mintára nemzeti ségi minisztert (Landsmannminister) kapjanak.⁶⁴ E helyett *Czernin* osztrák-magyar és *Busche* német bukaresti követekkel szemben hajlandónak nyilatkozott arra, hogy iskolaügyi és közigazgatási téren az eddigi mértéknél lényegesen tovább megy.⁶⁵ Tekintettel a nemzetiségi kérdés belpolitikai természetére és nehogy a román nemzetiségi párt, *Maniuval* az élén, az alkalmat zsarolásra használja ki,⁶⁶ a románoknak tenni tervezett engedményeket 1914. szeptember 22-én kelt levelében *Metianu* metropolitával, mint a román főpapok nesztorával közölte és azokat a hazai románságnak a veszély óriában tanúsított hűségével indokolta. Az engedmények a következők voltak: 1. a népiskolai törvény új reformja, mely tekintettel van a nem magyarajkú polgároknak a felekezeti népiskolákra vonatkozó óhajtatására. 2. törvényes intézkedések az anyanyelvnek az állami hatóságok előtti használata terén és 3. a választójog oly módosítása, amely a románság politikai képviselését, méltányosabb alapra helyezi.⁶⁷ Miután *Metianu* örömmel fogadta e

⁶¹ *Czernin*hez intézett levelében. 1914. szeptember 7. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 126. l.)

⁶² *Tisza Czernin*hez 1914. szeptember 13-án. Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 134. l.)

⁶³ *Tschirschky* útján v. *dem Busche* bukaresti német követhez intézett, 1914. szeptember 26-án kelt emlékiratában. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 164. l.)

⁶⁴ V. ö. *Tschirschky* 1914. okt. 4-én *Tiszához* intézett levelét és az utóbbinak október 6-án kelt válaszát. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 190. és 198. l.)

⁶⁵ *Czernin*hez 1914. szeptember 13-án kelt levelében és *Busche* számára készített, már említett emlékiratában. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 135. és 165. l.)

⁶⁶ V. ö. Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 244. l.

⁶⁷ A levelet közli Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 272. sk. l.

lépést⁶⁸ s a levélváltás felett *Mihali* már előzőleg megelégedését fejezte ki,⁶⁹ azt 1914. november 2-án közzétették. Egyben a politikai bűnügyekbe kevert románok kegyelmet kapnak s egy belügyminiszteri rendelet megengedte a magyarországi román színeknek a magyar nemzeti színekkel való együttes használatát.⁷⁰

Amikor 1915 tavaszán Románia csatlakozását biztosítandó a németek további magyar engedményeket csillogtatnak meg a románok előtt, Tisza a leghatározottabban, olykor igen éles szavakkal tiltakozott az ellen, hogy *Ferenc Ferdinánd* szerepét Románia elbolondítása terén a németek vegyék át és arra figyelmeztette őket, hogy csak az anant malmára hajtják a vizet, ha a románokat szövetségeseik ellen izgatják.⁷¹ Berlini látogatásakor (1914. VI. 17.) *Bethmann-Hollweg* kancellár is különböző román kívánságokat hozott elő (nemzetiségi miniszter, román egyetem stb.), amiből Tisza azt a következtetést vonta le, hogy a *Wilhelmstrasse* *Tschirschky*, *Funder* (a bécsi Reichspost szerkesztője) és *Beldiman* berlini román követ útján a magyar kormány háta mögött összeköttetést tart fenn *Popoviciul*, *Maniuval* és *Vajdával*.⁷² Végül Tisza felhatalmazta a német kormányt, hogy — amennyiben a pénzügyi támogatáson és három délbukovinai járáson kívül Románia részéről ez az egyetlen feltétele a csatlakozásnak — közölje Bukarestben, hogy ismeri a magyar kormány intencióit és tudja, hogy az a románok érdekében levő rendszabályok egész sorát szándékozik tenni. E rendszabályokat Tisza 7 pontban foglalta össze és csak három pontban mentek túl az 1914 elején kiállításba helyezett engedményeken (35–40 román többségű választókerület, a román nyelv tágabbkörű használata a közigazgatási hatóságok és bíróságok előtt s az Apponyi-törvény revíziója), de ezek közül is csak az utolsó nem foglaltatott benne a Metianuhoz intézett levélben. Lényegesebb novum csak az volt, hogy ezeket az engedménye-

⁶⁸ U. o. 275. l.

⁶⁹ Tisza *Czernin*hez 1914. szeptember 27-én kelt levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 165. l.)

⁷⁰ V. ö. Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 286. sk. l.

⁷¹ V. ö. báró *Burián István* külügyminiszterhez 1915. június 12-én kelt levelét. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 366. l.)

⁷² *Czernin*hez 1915. június 30-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 385. l.)

ket legfelső kézirat formájában kapták volna meg a románok.⁷³ Híven ahhoz az elvi álláspontjához, hogy a hazai románok iránti barátságos politikáját, tekintet nélkül a külpolitikai helyzetre, következetesen tovább fogja folytatni, most is kijelentette, hogy az engedmények nem lehetnek idegen kormánnyal folytatott tárgyalások substratuma, hanem ez csak bizalmas tájékoztatás a magyar kormány terveiről és szándékairól, ígéreteket ellenben nem adhatunk és kötelezettségeket nem vállalhatunk.⁷⁴ Amikor két hónappal rá *Marghiloman* Czernin útján kérdést intézett, hogy kormányrajutása esetén remélheti-e az Apponyi-törvény hatályon kívül helyezését és a Romániába szökött magyarországi románok büntetlenségét, Tisza azt közölte, hogy programját, beleértve az Apponyi-törvény revízióját is, a külpolitikai változásoktól függetlenül kívánja végrehajtani.⁷⁵ További engedményekre a következő évben, Románia ellenünk fordulásának évében sem volt hajlandó, ellenben kijelentette, hogy a háború győzelmes befejezése után terveit teljes nyomatékkal igyekszik majd megvalósítani.⁷⁶

Igy nyilatkozott a fájdalmas csalódás után is, melyet benne a nagyszombi metropólia konzisztóriumának az a határozata keltett, amely a magyar tannyelvű iskolák görögkeleti vallású, de magyar anyanyelvű gyermekeit továbbra is románnyelvű vallásoktatásban kívánta részesíteni. *Metianu*hoz intézett levelében ezt a legsúlyosabb politikai hibának minősítette, mert a türelmetlen magyar sovíniszták malmára hajtja a vizet és háládatlan eljárás azokkal szemben, akik a román nép teljesíthető vágyainak érdekében egész politikai egzisztenciájukat kockára teszik.⁷⁷ Még a hazai román-ság egy részének a román betöréskor tanúsított hazafiatlan

⁷³ Tisza feljegyzései berlini tárgyalásairól. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 370. sk. 1.)

⁷⁴ Czerninhez 1915. június 30-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 386. 1.)

⁷⁵ Czerninhez 1915. augusztus 20-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 119. 1.)

⁷⁶ V. ö. Czerninhez 1916. január 17-én és egy román anyanyelvű országgyűlési képviselőhöz 1916. március 8-án intézett leveleit. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 378. és Ötödik kötet. 86. 1.)

⁷⁷ Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 209. 1. (A levél 1915. október 14-én kelt.)

eljárása sem térítette el a megbékülés politikájától és 1917. június 25-én, bukása után is így szólt: „Maradok annak a politikának a híve, mely megkeresi a megértést a magyar állam és románajkú polgárai között.”⁷⁸ A felekezeti lelkész- és tanítóképzés feletti intenzívebb állami felügyeletet biztosító törvényjavaslat benyújtását és a büntetőtörvénykönyv szigorítását azonban ő is szükségesnek tartotta.⁷⁹

II.

Bihari származása, a falusi román nép iránti szeretete, melyet József főherceghez intézett egyik levelében is hangsúlyozott,⁸⁰ az az egyetértés, amely a múltban Máramaros mellett különösen Biharban jellemezte a magyarok és románok együttélését, a szláv tengerben a magyar és román faj egymásrautaltságáról korán kialakult meggyőződése, ezenkívül valószínűleg az is, hogy az ország legnagyobb nemzetisége akkor is román volt, valamint a külpolitikai helyzet okozták azt, hogy Tisza Istvánt elsősorban a román nemzetiségi kérdés érdekelte. E kérdésen át azonban meglátta a többi nemzetiségi problémát is, hiszen 1914. február 20-án tartott beszédében is hangsúlyozta, hogy teljesen helytelen, de fizikailag is lehetetlen volna, ha a románajkú polgárok más elbánásban részesülnének, mint más nemmagyarajkú polgárok. Tény azonban, hogy a szorosabb értelemben vett Magyarország többi nemzetiségi pártjának vezetőivel nem folytatott nemzetiségpolitikai tárgyalásokat.

A társországok különleges közjogi helyzete miatt ez természetesen nem vonatkozik a horvátokra. A magyar—horvát kiegyezés változatlan fenntartása melletti állásfoglalását ifjúkori tanulmányaiból már megismertük. Második kormányalakítása után *Pejachevich* Tivadar gróf horvát miniszter útján azonnal felvette a tárgyalásokat a horvát képviselőkkel.⁸¹ Bár Magyarországon is helytelenítette a kizárólag magyar helységneveket, hozzájárult ahhoz, hogy Horvátországban csak horvát helységnevek használandók,⁸² ami

⁷⁸ Idézi *Albrecht* i. m. 111. l.

⁷⁹ V. ö. Ö. M. Hatodik kötet, L. 254. és 257. k.

⁸⁰ Ö. M. 4. sorozat. Ötödik kötet, L. 210. l.

⁸¹ *Gratz* i. m. 210. l.

⁸² U. o. 81. l.

a koalíció óta a horvátországi vasúti állomásokon használt magyar helységnevek eltávolítását is jelentette. A vasúti pragmatikát pedig úgy változtatta meg, hogy Horvátországban a MÁV ottani illetőségű személyeket akkor is alkalmazhasson, ha csak horvátul tudnak.⁸³ Miként közvetlen elődei, úgy ő is a horvát-szerb koalícióra támaszkodott. A horvátországi szerbeket ismételten védelmébe vette, így a királlyal együtt ő is helytelenítette, hogy *Skerlec* bán a háború alatt betiltotta a cirilikát.⁸⁴ A boszniai szerbekkel szemben is a tárgyilagos és igazságos politikát tanácsolta a katonai fő-kormányzónak és emlékezetes szarajevói látogatásakor a szerb metropolita is elismeréssel állapította meg, hogy ha a magyarországi szerbek helyzete a háború alatt jobb volt, mint az övék, úgy ezt Tiszának köszönhetik. A boszniai szerbek egyes vezetői ezért (természetesen csak a monarchia fennmaradásának esetére) a boszniai kérdés megoldását úgy képzelték el, hogy a megfelelő autonómiával felruházandó Bosznia-Hercegovina közvetlenül a Magyar Szent Koronához csatoltassék.⁸⁵ A horvátországi magyarság sorsát Tisza szívében viselte. A horvátokkal való jóviszony első feltételét abban jelölte meg, hogy a horvátországi magyarság ne érezze magát üldözve és nemzeti létfeltételeiben megátadva.⁸⁶ Utolsó utazása közben sem mulasztotta el több szerémségi magyar falu meglátogatását.⁸⁷

Fiume különleges helyzetének tiszteletbentartását a háború alatt a hadsereg őt is megkövetelte.^{87/a} Hűségnyilatkozatok kierőszakolását az olaszjellegű városból nem tartotta helyénvalónak⁸⁸ és valószínűleg éppen e tapintatos magatartásának eredménye volt, hogy az irredenta párttal szemben a lojális párt szerezte meg a többséget a reprezentanzában. A fiumei

⁸³ U. o. 278. sk. 1.

⁸⁴ *Skerlec*hez 1914. október 17-én intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 230. l.)

⁸⁵ *Nádasdy* Béla: „Az utolsó kísérlet. 1918.” Budapest, 1938. 185. l.

⁸⁶ Ö. M. Hatodik kötet L. 184. l. (Báró *Skerlec* Ivánhoz) 1917. február 27-én intézett levelében)

⁸⁷ V. ö. *Nádasdy* i. m. 234. sk. 1. és 239. sk. 1.

^{87/a} *Borojevic* Szvetozárhoz 1915. augusztus 15-én intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 151. l.)

⁸⁸ Gróf *Wickenburg* István kormányzóhoz 1915. március 4-én intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 146. l.)

horvát kisebbség kulturális igényei támogatásra találtak nála, így például egy horvát tannyelvű magániskola és a zágrábi opera fiemei előadásának engedélyezésére utasította a kormányzót.⁸⁹

A szlovákok, akik részben csekélyebb számuk és egyenlőtlenségük, részben azonban a többség nagy tömegeinek „magyarónsága” miatt összehasonlíthatatlanul kisebb politikai jelentőséggel bírtak, mint a románok, féltékenységgel nézték a magyar–román közeledést. A románok viszont — ellentétben a kilencvenes években követett taktikájukkal — nem reagáltak a Bazovsky Lajos által tervezett nemzetiségi kongresszusra.⁹⁰ Tisza politikája tehát megzavarta a román–szerb együttműködést, amelyben embrióban benne volt már a későbbi kisanatant. A szlovák nemzetiségi párttal sohasem kereste a tárgyalást. Ha *Durčansky* Ferdinand volt szlovák külügyminiszter legutóbb „*Pohl'ad na slovenskú politickú minulost'*” címmel megjelent művében azt állítja, hogy *Hodža* Milán 1914-ben „a nemzetiségi program teljesítésének keretében a kormánytámogatás jelentőségét” mérlegelte, de a kormány nem bocsátkozott tárgyalásba a szlovákokkal,⁹¹ úgy ez egyike azoknak a nagyozásoknak, amelyekkel szlovák közírók retrospektív fejtegetéseiben oly gyakran találkozunk. 1915 őszén, amikor egy határrendőrségi tanácsos azzal hívta meg egy megbeszélésre a szlovák párt vezetőit, hogy Tisza egyezkedni kíván velük, Tisza álláspontja az volt, hogy ő hajlandó velük beszélni, de csak ha teljesen spontán ébred fel náluk a közeledési vágy. A kormány és a nemzeti ügy kompromisszióját látná abban, hogy ő hívja őket ily megbeszélésre.⁹² A cseh-szlovák érintkezés behatóbb megfigyelését Tisza már 1915-ben szükségesnek tartotta.⁹³

Szerb vonatkozásban a második Tisza-kormány azt a

⁸⁹ V. ö. ugyanahhoz 1914. szeptember 30-án és 1916. augusztus 4-én intézett leveleit. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet, L. 177. l. és Hatodik kötet, 28. l.)

⁹⁰ V. ö. *Steier* i. m. 332. és 336 l.

⁹¹ Dr. Ferdinand *Durčansky*: *Pohl'ad na slovenskú politickú minulost'*. Bratislava. 1943. 141. l.

⁹² Bárá *Kürthy* Lajoshoz 1915. szeptember 12-én kelt levelében (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet, L. 171. l.)

⁹³ *Sándor* János belügyminiszterhez 1915. szeptember 26-án kelt levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet, L. 181. l.)

helyzetet találta, hogy előde a *Bogdanovich* Lucián patriarcha ellen elkövetett merénylet miatt felfüggesztette a szerb görög-keleti egyháznak az 1868:IX. tc.-en alapuló autonómiáját. Tisza István a szerb egyházi és iskolai ügyek mélyreható reformját mérlegelte, de úgy, hogy az a szerb-ség mérsékeltebb és hazafiasabb elemeit ne ingerelje fel és ne idegenítse el a magyar államtól.⁹⁴

A magyarországi németiséget a magyar nemzeti politika egyik legerősebb és nélkülözhetetlenül szükséges oszlopának, az úgynevezett pángermán mozgalmat „még nem jelentékeny dolognak” tekintette. Éppen ezért szükségesnek tartotta, hogy azt az Achilles-sarkot, amelyen a németiség hazafias gondolkodása megsebezhető: az állami népiskolák kizárólagos magyar tannyelve miatti elégedetlenségét orvosolják.⁹⁵ Az erdélyi szászok megerősödését Erdély ama részeiben, ahol már van elfoglalt pozíciójuk és azt az akciót, hogy ott, ahol a románság számbeli súlyával állnak szemben, telepítés útján új erőforrásokat szerezzenek, hathatósan elősegítette,⁹⁶ sőt támogatta a szászoknak azt a törekvését is, hogy az Oroszországból áttelepített német családok közül a német kormány néhány ezret nekik is engedjen át.⁹⁷ Egyes szász politikusok a magyarországi svábok nemzetiségi alapon való megszervezésére irányuló kísérletét azonban éreztiesen leintette és el is érte, hogy a hivatalos szász politika *Brandsch* Rudolf és társainak ettől az akciójától távol tartotta magát.⁹⁸

A hazafias ruthének körében egy nemzetiségi mozgalom körvonalai csak közvetlenül az első világháború előtt kezdtek kibontakozni, a máramarosi pravoszláv akció formájában. Ennek következménye volt a máramarosszigeti schisma-per, amely 34 ruthén paraszt elítélésével végződött. Az orosz betörés után Tisza megállapította, hogy az egész görög-katolikus papság kivétel nélkül kifogástalan hazafias maga-

⁹⁴ *Jankovich* Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1916. június 3-án kelt levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Ötödik kötet. L. 220. l.)

⁹⁵ 1914. február 20-i képviselőházi beszédében. (*Albrecht* i. m. 47. l.)

⁹⁶ *Sándor* János belügyminiszterhez 1915. szeptember 26-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 182. l.)

⁹⁷ U. o. Ötödik kötet. 271. sk. 1.

⁹⁸ V. ö. *Steinacker* i. m. 156. l.

tartást tanusított és kijelentette, hogy az egész magyar közvéleménynek elégtételt kell adnia a méltatlan gyanúért.⁹⁹ Egyben azonban azt a kívánságát is fejezte ki, hogy a papságnak nagyobb buzgalommal és megértéssel kell a nép javára munkálkodnia s a nép nevelésén fáradozania és evégből a lelkészképzés színvonalának emelését kívánta, valamint azt, hogy a papság mélyebb árkot ásson híveinek lelkivilága és a moszkovitizmus között.¹⁰⁰

III.

Visszapillantva Tisza Istvánnak a nemzetiségi politika terén megindított akcióira és intézkedéseire, arra az eredményre jutunk, hogy a dualizmus korának miniszterelnökei között egy sem volt, aki a nemzetiségi kérdés az ország érdekeinek megfelelő megoldása végett annyit fáradozott, mint ő. A nemzetiségi probléma iránti érzékét politikai ellenfelei, így Batthyány Tivadar gróf¹⁰¹ és Kristóffy József,¹⁰² valamint Teutsch, a szászok történetírója¹⁰³ is kénytelenek voltak elismerni.

Tisza István teljes tudatában volt e probléma nagy jelentőségének. „Az ország nemmagyarajkú polgárai bizalmának, rokonszenvének megnyerése, megerősítése fontos nemzeti feladat és... a kölcsönös jóviszony ápolása életkérdés ezen idegenajkú polgártársainkra nézve, de egyúttal fontos érdeke a magyar nemzetnek is.” Ezt olvassuk 1903. évi kormányprogramjában.¹⁰⁴ „A magyar nemzet legnagyobb politikai problémája, hogy a nemzetiségi kérdést igyekezzünk megoldani”, hirdeti az 1910. évi választások előtt Kolozsvárott.¹⁰⁵ Mint Metianunak írta egyik levelében, nemzetiségi politikáját élete egyik céljának tartotta.¹⁰⁶ Ennek áldá-

⁹⁹ Novák István eperjesi és Papp Antal munkácsi gör. kath. püspökökhöz 1914. október 30-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 249. sk. 1.)

¹⁰⁰ U. o. 251. sk. 1.

¹⁰¹ Batthyány Tivadar gróf: „Beszámolóm.” Budapest. (Évszám nélkül.) I. k. 59. l.

¹⁰² Kristóffy i. m.

¹⁰³ Fr. Teutsch: „Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart.” II. kiadás. Hermannstadt, 1924. 286. l.

¹⁰⁴ K. B. II. k. 29. sk. 1.

¹⁰⁵ K. B. IV. k. 276. l.

¹⁰⁶ Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 209. l.

sos eredményében — úgymond egy románajkú országgyűlési képviselőhöz intézett levelében — közéleti működésének egyik legszebb jutalmát találja.¹⁰⁷ Huszonkétéves kora óta állandóan foglalkoztatja e probléma és joggal állítja később magáról, hogy mindig hirdette a nemzetiségekkel való egyetértés politikáját s politikai egzisztenciáját kockára tette a román nép teljesíthető vágyainak kielégítéséért.¹⁰⁸

Mik voltak nemzetiségi politikájának célkitűzései? Mint gyakorlati államférfi, kinek érdeklődése sokoldalú és szerteágazó, Tisza István nem hatolt be a nemzetiségi kérdés elméletébe. Egyetlenegyszer tett az ő vezetése alatt álló „*Magyar Figyelő*” hasábjain néhány elméleti színezetű, valószínűleg azonban szintén gyakorlati célzatú megjegyzést e kérdésről. Réz Mihálynak azzal a tételével szemben, hogy minden faji törekvés uralmi törekvés, azt a véleményét fejtette ki, hogy ez csak akkor van így, ha valamely terület felett két faj küzd egymással. Ha azonban egy földrajzi fekvésénél és politikai hivatásánál fogva egy állam alkotására predestinált területen a népfajok egymást átszövődvé élnek együtt változatos tarkaságban, egészben vagy részben le kell mondaniuk hatalmi törekvéseikről. Ez utóbbi eset szerintekkor áll elő, ha számánál, súlyánál és államalkotó képességénél fogva egy népfaj a többi felett kimagasklik. Ilyenkor a nemzetiségek biztosítsák nyelvük, kultúrájuk szabad fejlesztését s minden jogosult törekvésükkel szemben az állam jóakarátát, másrészt pedig érdemeljenek ki az állam körében oly pozíciót, mely rokonszenvet, bizalmat keltsen és az állam támogatását szerezze meg számukra. Különösen fontos ez akkor, ha a szóbanforgó területen kisebbségben lévő népfaj e terület határain kívül önálló nemzeti államot tudna alkotni, amidőnis a jól felfogott faji érdek nem szeparatistikus törekvések ápolásában, hanem a két nemzet közti rokonszenv és a két állam közli szövetség ápolásában áll.¹⁰⁹ E gondolatmenet annyira magán viseli a hazai román kérdés akkori jellemvonásait, hogy tudományos értékelésre nem tarthat számot.

Ha Tiszának a nemzetiségi kérdésre vonatkozó külön-

¹⁰⁷ Ö. M. 4. sorozat, Ötödik kötet. L. 86. i.

¹⁰⁸ Ö. M. 4. sorozat, Negyedik kötet. L. 209. i.

¹⁰⁹ A szövegben ismertetett cikk címe: „*Megjegyzés Réz Mihály cikkére.*” In extenso közli Ö. M. T. 652. sk. 1.

bőző megnyilatkozásait mint megannyi mozaikdarabkát összeillesztjük, nemzetiségpolitikai szemléletének alábbi képe tárul elénk.

A nagy magyar államférfiú politikai világnézetének középpontjában a szabadelvűség mellett a magyar nemzeti állam eszméje állt. „A magyar állam nemzeti állam“, mondtotta ki határozottan 1893. évi beszédében és ettől az alaptól soha nem tért el. A magyar nemzeti állam azt jelenti nála, hogy azt a magyar nemzet, a politikailag egységes magyar nemzet alkotta meg, nyomta rá a maga egyéniségének bélyegét és csakis mint egységes állam, mint egységes magyar állam maradhat fenn. Nincs az az ár, amelyért ebből csak egy hajszálnyit is engedhetne. A magyar állam kultúrpolitikája is csak magyar lehet. A magyar nyelv és kultúra ápolása, fejlesztése, nem erőszakkal, de a művelődés eszközeivel, nemcsak a magyar lársadalomnak, de a magyar államnak is feladata.¹¹⁰

A magyar államot tehát a politikailag egységes magyar nemzet alkotta meg, ez azonban nem azonos nála az etnikai, nyelvi értelemben vett magyarsággal, hanem ennél tágabb fogalom. 1910. évi nagyvárad-i beszédében azt hirdette, hogy baráti jobbot csak annak nyujthatunk, aki a magyar szent korona tagjának, a magyar politikai nemzet tagjának érzi magát, de azután jó szívvel kell elfogadnunk azt a tényt, hogy „a magyar politikai nemzet különböző népfajokhoz, nemzetiségekhez tartozó polgárokból alakult.“¹¹¹ Egy ugyanabban az évben elhangzott másik beszédében pedig azt mondtotta, hogy a nemzetiségekkel való egyetértés politikáját hirdeti, de csak azokkal, akik politikai téren beolvadnak az egységes magyar nemzetbe.¹¹² Miként a hagyományos magyar felfogás, miként az 1868. évi nemzetiségi törvény bevezetése, ő is a politikai, nem pedig az etnikai, nyelvi értelemben vett nemzet alapján áll. Nem a német, olasz vagy szláv nemzetfogalom lebeg a szeme előtt, hanem az ő nemzetfogalma a nyugateurópai nemzetfogalom egyik válfaja: az egységes magyar nemzetet mindazok alkotják, akik magukat a magyar szent korona tagjának érzik, tehát magukat poli-

¹¹⁰ V. Ö. K. B. I. k. 263. I., II. k. 28. I., III. k. 384. sk. I.

¹¹¹ K. B. IV. k. 120. I.

¹¹² A pestmegyei munkapárt 1910. március 19-én tartott a lakuló ülésén. (K. B. IV. k. 183. I.)

itikailag a magyar állameszmével azonosítják. Minden nem-magyar anyanyelvű polgár is a magyar politikai nemzethez tartozik, ha ez az érzés tölti el. A nemzet tehát Tiszánál politikai, nem pedig népi vagy faji fogalom.

Nem tartoznak ellenben, szerinte, a magyar politikai nemzethez azok, akik nem érzik magukat a szent korona tagjainak. Élesen különböztet a hű nemzetiségi állampolgárok és az izga'ók között, akik hazánk nemzetiségi polgárait a magyar állam ellen akarják izgatni.¹¹³ A nemzetiségi problémának ez a leegyszerűsítése megfelel az 1918. előtti korszak általános felfogásának. *Ifjabb Andrássy* Gyula gróf, Tisza legnagyobb ellenfele, csaknem szóról szóra ugyanezt mondja.¹¹⁴ E felfogás szerint a nemzetiségi kérdést éppen úgy, mint a szociális kérdést az agitátorok idézik elő. Szociológiailag e tétel persze nem állja meg a helyét, mert az agitátorok működésének sikere, sőt egyszerű megjelenésük is feltételezi, hogy valamely társadalmi közösségen belül, amilyen egy osztály, vagy egy nemzetiség is, kisebb-nagyobb nyugtalanság már uralkodik. De ha mai szemmel nézve az első világháború előtti Magyarország nemzetiségi kérdését, az említett felfogást tudományosan helytállónak nem tekinthetjük, igazat kell adnunk Tiszának abban, hogy a nemzetiségi polgárok között aszerint különböztet, hogy hűséges, vagy hűtlen, lojális, vagy illojális polgárai-e a hazának.

Tisza István ismételten¹¹⁵ a kétféjű római isten, Janus arcához hasonlítja a magyar nemzetiségi politikát, amelynek kérlelhetetlen következetességgel kell gyengítenie, visszaszorítania, megfékeznie a nemzeti egységre veszélyes törekvéseket, másfelől azonban teljes erővel kell támogatnia a hazafias irányzatot és mindent megtennie, ami megszünteti a félreértéseket, orvosolja a sérelmeket.

Nemzetiségi alapon szervezkedő pártok létesítését, bár liberális gondolkodásának megfelelően egy szabad állam szabad polgárait e jogtól megfoszthatóknak nem tartja,¹¹⁶ végzetes hibának tekintette, mert ha a nemzetiségi pártok-

¹¹³ V. ö. K. B. II. k. 6. l., 29. l., 679. l., IV. k. 120. sk. l.

¹¹⁴ 1906. november 29-iki beszédében. Idézi Gratz i. m. II. k. 153. sk. l.

¹¹⁵ Így 1910. április 30-án Kolozsvárt tartott beszédében (K. B. IV. k. 276. sk. l.) és Réz Mihállyal polemizálva (Ö. M. T. 654. l.)

¹¹⁶ Így 1914. február 20-i beszédében. (Albrecht i. m. 38. l.)

nak, mint vezetőik állítják, nincs a magyar nemzet politikai egysége és a létező törvényes rend ellen irányuló törekvések, akkor az, ami a nemzetiségeket társadalmi, egyházi és kulturális téren megilleti, nem politikai pártszervezet keretében is megoldható.¹¹⁷ Az izgatókat, szerinte, nemcsak a büntetőtörvény végrehajtásával és szigorításával kell ártalmatlanná tenni, hanem azáltal is, hogy a talajt működésükre alkalmatlanná tegyük, így a közigazgatás rendezése útján is, hogy gyökeresen megszűnjenek a közigazgatás terén mutakozó visszaélések, amelyek nemzetiségi célzattal nem bírnak ugyan, de ott, ahol idegenajkú lakosság van, ilyirányú igazításokra könnyen felhasználhatók.¹¹⁸

Aki hű fia a hazának, ragaszkodhatik fájához és nemzetiségéhez, munkálkodhatik nyelvének és kultúrájának ápolása körül,¹¹⁹ sőt Tisza még azt sem veszi rosszszéven, ha a románok szeretettel gondolnak Romániára.¹²⁰ A hazafiaság és nemzetiség között tehát nem látott áthidalhatatlan ellentétet. Nem kívánja a nemzetiségi polgároktól, hogy renegátokká legyenek. „Minden olyan lépés — mondja már 1893-ban —, amely a hazafiatlanság gyanújával sújtja a románt, mert nemzetiségéhez ragaszkodik... a haza ellenségeinek tesz szolgálatot.”¹²¹

A kölcsönös jóviszony ápolása nemcsak a nemzetiségeknek, de a magyar nemzetnek is érdeke. „Erőnk sokkal kisebb, világtörténelmi hivatásuk sokkal nagyobb — így szól 1893-ban, — minthogy tisztán nyers erőre támaszkodva állhassuk helyünket a világ események hullámozó tengerén. Nekünk erkölcsi tényezőkre is van szükségünk. Biztosítanunk kell nemcsak a művelt világ becsülését és rokonszenvét, de mindenekelőtt az e hazában lakó nemzetiségek ragaszkodását és hazafiúi áldozatkészségét, hogy mindnyájan, kik e hazának egyenlően szabad polgárai vagyunk, együttes erővel, vállalva működjenek közre annak felvirágoztatására.”¹²² Ez szerinte megfér a hagyományos magyar politikával. A magyar nemzet történelmi hivatását ugyanis abban látja, hogy

¹¹⁷ Kolozsvári beszédében. (K. B. IV. k. 277. l.)

¹¹⁸ Így már 1893. évi nagyváradi beszédében. (K. B. I. k. 365. l.)

¹¹⁹ K. B. I. k. 265. l.

¹²⁰ V. ö. K. B. IV. k. 450. l.

¹²¹ K. B. I. k. 265. sk. l.

¹²² U. o. 263. sk. l.

szolidaritássá tegye nemmagyar polgárársainak nemzeti érdekeit is.¹²³

Teljes tudatában van a probléma nehézségének és annak, hogy ez nem olyan kérdés, amit egyik percről a másikra lehetne megoldani. Évtizedeknek, talán emberöltőknek következetes, bölcs munkája kell hozzá. Nézete szerint azonban „nemzeti politikánkunk legmagasztosabb és legnagyobb feladata az, hogy sikerüljön ... az egységes magyar állam eszméje iránti ragaszkodást támasztani fel, hűséget ébresztetni az ország minden polgáránál.”¹²⁴ Magát e politika pionirjának vallotta.¹²⁵

Aki ismeri az első világháború előtti Európa egyes államainak nemzeti jogát, nem fogja túlságosnak venni Tiszának azt az állítását, hogy „nincs állam, amely a nemzetiségeket oly széleskörű jogokkal ruházta fel, mint Magyarország.”¹²⁶ 1918 előtti nemzeti jogunk (az 1868:XLIV., 1868:XXX., 1868:IX., 1876:XII. t. c.-ek) a maga teljes egészében bátran összehasonlítható nemcsak Románia, Szerbia, Oroszország, hanem Németország és Franciaország, sőt a sokkal több nemzetiséglakta Ausztria akkori nemzeti jogszabályaival is. Nemzeti jogunkat csak a svájci múlt felül, mert a helvét köztársaság történelmileg kialakult és — egy-kettő kivételével — egynyelvű kantonok szövetsége, ahol a szövetségben a nemzeti kérdés alig merül fel.

Tisza szerint az 1868:XLIV. tc., amelynek liberalizmusát egyébként túlságosnak találta, abban a feltevésben adta meg e széleskörű jogokat, hogy ezzel „a szeretet és ragaszkodás szálaival csatolja magához nemmagyarajkú polgártársainkat”. Ez a politika azonban, szerinte, csak addig bír létezőjével, amíg ez a feltevés legalább idegenajkú polgártársaink zömére nézve igaznak bizonyul. A nemzet nem adott kötelező ígéretet, hogy e törvényt örök időkre fenn akarja tartani és nem fogja megváltoztatni akkor sem, ha premisszáival valótlannak bizonyulnának.¹²⁷ Mindaddig, amíg

¹²³ K. B. IV. k. 278. l.

¹²⁴ U. o. 276. l.

¹²⁵ 1914. február 20-iki képviselőházi beszédében. (*Albrecht* i. m. 55. l.)

¹²⁶ K. B. I. k. 264. l. V. ö. továbbá K. B. III. k. 384. l. és IV. k. 439. l.

¹²⁷ Miskolci választói előtt tartott beszédében. (K. B. III. k. 385. l.)

az idegenajkú polgárok természetes vezetői és befolyással bíró tényezői nem állanak oda nyílt sisakkal egy hazafias nemzeti politika követésére, a törvény kezelésének olyan zátonyai vannak, amelyek elkerülése kettős óvatosságot igényel.¹²⁸ A képviselőház 1914 február havi nemzetiségi vitájában *Bethlen István* gróf súlyos hibának minősítette Tiszának azt a kijelentését, hogy a nemzetiségi törvény nincs végrehajtva és helyesen állapította meg, hogy több rendelkezését későbbi törvények eltörölték.¹²⁹ Erre azonban Tisza is ismételten utalt és — miként *Andrássy Gyula* is¹³⁰ — az „obszolit“, azaz elavult törvény helyett újabb, szabotabb törvények alkotását tartotta szükségesnek.¹³¹ E törvények tervezett tartalma pedig 1914 február 20-i beszédéből tűnik ki.

A Magyarországon mindig magától értetődő jogegyenlőségen kívül különösen a nemzetiségek nyelvének ápolását és kultúrájuk fejlesztését kívánta hathatósabban biztosítani.¹³² Amint egy felvidéki főispánnak írta, „a magyar nemzet ügyét nem olyan külsőségekkel szolgáljuk, amelyek az egynyelvűség látszatát szolgálják, de gyengítik a magyar hatóságoknak a népre gyakorolt erkölcsi befolyását, hanem azzal, ha... a hatóság igaz barátja és tanácsadója a gondjaira bízott népnek. Ez pedig csak akkor lehet, ha olyan nyelven beszél hozzá, amelyet megért.“¹³³ Önön személyében is kifogásolja azt az indolenciát, hogy nem tanuljuk meg nemmagyar polgártársaink nyelvét.¹³⁴ Legalább azt az egy nyelvet tanuljuk meg, amely a legközelebb van hozzánk, mert a magyar intelligencia egészen másképen fogja tudni befolyás alá venni nemmagyarajkú polgártársait és a magyar tisztviselő egészen másképp fogja misszióját betölthetni, ha anyanyelvükön érintkezik velük. Mindezt éppen magyar

¹²⁸ 1904. november 9-iki képviselőházi beszédében. (K. B. III. k. 132. l.)

¹²⁹ „*Bethlen István gróf beszédei és írásai.*“ Budapest, 1933. II. k. 168. l.

¹³⁰ V. ö. *Gratz* i. m. II. k. 153. sk. l.

¹³¹ 1914. február 20-án és március 13-án tartott képviselőházi beszédében. (*Albrecht*, i. m. 56. és 61. l.)

¹³² K. B. IV. k. 120. l.

¹³³ Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 215. l.

¹³⁴ 1911. március 31-iki képviselőházi beszédében. (K. B. IV. k. 535. l.)

hatalmi érdekből kívánta.¹³⁵ Másfelől szükségesnek tartotta azonban, hogy a nemzetiségi polgárok is tanulják meg a magyar nyelvet. Ez senkit sem foszt meg a nemzetiségétől, hiszen a legtúlzóbb agitátorok gyönyörűen beszélnek magyarul, továbbá megkönnyíti a megértést és az érintkezést minden polgárral.¹³⁶

A nemzetiségi kultúrák fejlesztését jogos törekvésnek tekinteli. Egyik levelében értésére kívánja adni a hunyadi tanfelügyelőnek, hogy „akár tetszik neki, akár nem, az e hazában élő nemzetiségeknek jogukban áll kultúrájukat fejleszteni..., ezt nem szabad bürokratikus chicaneokkal akadályozni”.¹³⁷

Ismételten hangsúlyozta azt a nagy horderőt, amellyel a nemzetiségi kérdés terén a közigazgatás jósága bír.¹³⁸ A közigazgatási tisztviselő forduljon rokonszenvvel a nép felé, legyen tanácsadója, vezetője, atyja.¹³⁹

A nemzetiségi jogok megadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a jogokat nem fogják a nemzetiségek az ország és önmaguk megsemmisítésére fordítani. Amíg ez nincs meg, addig nem hajlandó kést adni a kezükbe.¹⁴⁰ 1910-ben azt hirdeti, hogy kész az első lépést megtenni, a másodikat ellenben csak akkor, ha ez a másik oldalról is teljes visszhangra talál.¹⁴¹

A nemzetiségi ügy kezelése terén a társadalmat sokkal hibásabbnak tartotta a kormányzatnál.¹⁴² Ismételten hangoztatta, hogy a társadalomban is fenn kell tartani a jó egyetértést s az igazi testvériség érzületét bele kell vinni a társadalmi érintkezésbe. Érvényesülni kell engedni minden hazafiasan gondolkodó polgártársunkat és nem kell engedni, hogy idegennek és ha nem is elnyomottnak, de ami sokszor

¹³⁵ U. o.

¹³⁶ U. o. 534. l.; v. ö. továbbá K. B. III. k. 388. l.

¹³⁷ Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 216. l. (Jankovich Béla válaszó és közoktatásügyi miniszterhez intézett levelében.)

¹³⁸ Így már 1893. évi nagyváradi beszédében. (K. B. I. k. 265. l.)

¹³⁹ 1911. március 31-iki képviselőházi beszédében. (K. B. IV. k. 543. l.)

¹⁴⁰ Bihar vármegye közgyűlésén 1905. december 20-án elhangzott beszédében. (K. B. III. k. 765. l.)

¹⁴¹ 1910. évi nagyváradi beszédében. (K. B. IV. k. 125. l.)

¹⁴² 1910. március 6-iki szegedi beszédében. (K. B. IV. k. 134. l.)

ennél is rosszabb, lenézettnek érezze magát.¹⁴³ Ma is meg-szívlelést érdemel, amit a tüszúrások és a tyúkszemrelépe-sek politikájáról mondott, amelyet a legbotorabbnak tartott, mert „az én erőmet nem erősíti, az ellenfelem erejét nem gyöngíti, hanem igenis irritálja az ellenfelet, tehát az indu-latok felébresztésével meghalványozza a benne rejlő erőt, mert ahelyett, hogy izolálnám, magamhoz vonnám, nemze-tiségi polgártársaim békés nagy tömegét az ő karjaiba haj-tom, bennük a sértett önérzetnek erkölcsi rugóit felébresz-tem és ezekkel egyenesen azt a táborot erősítem, melynek megrontására kellene törekednem.”¹⁴⁴

Mint minden frázist, úgy a sovíniszta frázisokat is meg-velelte. „Elnyomni mi senkit sem tudunk, — mondotta egy-szer —, hiszen minden te’szetős frázis lefegyverez bennün-ket. De azután mintegy saját lelkiismeretünk megnyugtatósa-ra... ráülünk nagyon sokszor teljesen üres, teljesen puffgó, de azért annál károsabb, mert a kedélyeket megmérgező so-víniszta frazeológia vesszőparipájára. És teszünk intézkedése-ket, amelyek nem szolgálják a lényegét, de megőrzik a lát-szatot, azok legyezgetik hiúságunkat, de megmérgezik olyan százazrek és milliók lelket, akiket pedig megnyerhetnénk a magyar államiságnak.”¹⁴⁵ Az éretlen sovínisztákat, a száj-hősokeket ostromozta. Senkisé tesz, szerinte, rosszabb és mé-latlanabb szolgálatot a magyar nemzeti ügynek, mint aki a nagy magyarkodást és hazafiaszkodást abban keresi, hogy megsértse a nemmagyarajkú polgárok ragaszkodását saját fajaikhoz, saját etnográfiai egységükhöz.¹⁴⁶ Őa ínt a meg-gondolatlan kifejezésektől, mert ilyenekkel „egyenesen azoknak teszünk szolgálatot, ... akik ilyen félrértésekből, a kedélyeknek ebből eredő elkeseredéséből táplálkoznak.”¹⁴⁷

Tisza nemzetiségi politikáját mindenekfelett egy előkelő, nemes lélekből áradó humanizmus jellemzi. Ezt részben már az eddigiekből is láttuk, de hogy még világosabban kidom-

¹⁴³ V. ö. K. B. IV. k. 120. l. és 277. l.

¹⁴⁴ 1910. évi nagyváradi beszédében. (K. B. IV. k. 120. l.)
V. ö. továbbá 1910. március 13-iki aradi (K. B. IV. k. 15. l.)
és 1910. július 12-iki beszédét is. (K. B. IV. k. 446. l.)

¹⁴⁵ K. B. IV. k. 123. l.

¹⁴⁶ 1914. február 20-iki képviselőházi beszédében. (Albrecht i. m. 52. l.)

¹⁴⁷ 1904. július 7-iki képviselőházi beszédében. (K. B. II. k. 679. l.)

borodjék előttünk, néhány adatot ragadunk ki az első világ-háború alatt nemzetiségi polgárok javára tett intézkedéseiből. *Terstyánszky* tábornokkal, a Duna—Száva-vonal csoportparancsnokával szemben, mindjárt a háború kezdetén, *Frigyes* főhercegnél, a hadsereg főparancsnokánál foglalt állást a politikailag gyanús szerb személyek és egyes horvátországi szerb képviselők tömeges letartóztatása, belföldi túsok szedése, polgári személyek katonai bíróság elé állítása és kivégzése, valamint az ellen, hogy a hazai szerbbarát, de békés szerb lakosság kárára a denunciánsoknak és konfidenseknek oly könnyen hitelt adjanak.¹⁴⁸ *Frigyes* főhercegnél tiltakozott az ellen is, hogy ruthénjeinket s a hazafias görög-katolikus papságot ugyanolyan szigorral kezeljék, mint Galícia lakosságát¹⁴⁹ és a német katonaságot is figyelmeztette, hogy a nyomorult ruthén parasztok ellen ne járjanak el alaptalan denunciaciók nyomán. Csakis a bűnösök lakoljanak.¹⁵⁰ Intézkedéseket tett a „ruthén árulás” káros jelszavának terjedése ellen. Az egyik főispánt utasította,¹⁵¹ hogy pusztá híresztelés, besúgás és kellő pozitív alappal nem bíró gyanu alapján sohasem szabad nyugtalanító vagy zaklató rendszabályokat alkalmazni a románok ellen¹⁵² és a román betörés után is azt kívánta, hogy az illetékes hadosztálybíróságot az erdélyi viszonyokat és a román kérdést ismerő, az elfogultságtól és túlzástól ment hadbírákkal egészítsék ki.¹⁵³ Helytelenítette ártatlan szlovákok meghurcolását és általában mindent, ami hazafias tótjaink önérzetét sérthetné, vagy ellenük ellenséges érzést támaszthatna a magyarságban,¹⁵⁴ úgyszintén azt is, hogy egyes magyar lapok általánosságban provokáló, bántó és gyanúsító hangon írja-

¹⁴⁸ V. ö. 1914. szeptember 13-án kelt levelét. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 140. sk. 1.)

¹⁴⁹ V. ö. 1914. október 4-én kelt levelét. (U. o. 186. sk. 1.)

¹⁵⁰ 1915. február 14-én *Mailáth* József grófhhoz intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Harmadik kötet. L. 108. sk. 1.)

¹⁵¹ *Szentkereszt* Béla bárót. (Ö. M. 4. sorozat. Negyedik kötet. L. 103. l.)

¹⁵² U. o.

¹⁵³ *Hazai* Samu báró honvédelmi miniszterhez 1916. október 6-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Ötödik kötet. L. 365. l.)

¹⁵⁴ *Erdélyi* Sándorhoz 1914. augusztus 26-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Második kötet. L. 109. l.)

nak a tótságról.¹⁵⁵ A Štefanek Antal, a későbbi csehszlovák miniszter által szerkesztett „Slovensky Dennik“ felfüggesztését helytelenítette a belügyminiszternél, amikor megállapította, hogy erre nem volt objektív indok.¹⁵⁶

Mai szemmel nézve téves, de az akkori helyzetben nemcsak lovagias, de politikailag is indokolható gesztus volt, hogy Tisza Vajda Sándornak nyílt levélben sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a pánszláv agitációval kapcsolatban kemény vádat emelt ellene, mihelyt e vád alaptalanságáról meggyőződött.¹⁵⁷ Egy ügyész, aki egy hatósági ellenőrzés alatt megjelenő hazai román lap egyik olvasója ellen eljárást indított, „orrot“ kapott Tiszától.¹⁵⁸ A belényesi tanítóképezdébe fel nem vett egyik román leányt levélben megnyugtatta, hogy az nem nemzetisége miatt történt, és „szíves-örömezt“ kilátásba helyezte pártolását, ha akár tanítónői pályára, akár felsőkereskedelmi iskolába akar menni.¹⁵⁹ Minisztereinél támogatta egyszerű román és ruthén parasztok ügyeit, sőt egy irhócsi ruthénnek kamatmentes előleget eszközölt ki a Központi Hitelszövetkezethoz esedékessé vált tartozásának visszafizetésére.¹⁶⁰ Különösen meghatók Tiszának József főherceghez intézett ama levelei, melyekben azt kérte, hogy az Isonzo-front mögötti tábori kórházakban elhelyezt „szegény román fiúkhoz“ románul tökéletesen beszélő magyar embert küldhessen ki, akivel az anyanyelvükön érintkezhessenek és egy-más dolog elintézésében segítségükre legyen.¹⁶¹ Miután József főherceg hozzájárult a kéréshez,¹⁶² Tisza nem akárkít, hanem a lippai közjegyzőt bízta meg ezzel az emberbaráti feladattal.¹⁶³

¹⁵⁵ U. o. 92. l.

¹⁵⁶ V. ö. Sándor János belügyminiszterhez 1914. augusztus 26-án és szeptember 10-én intézett leveleit. (U. o. 92. és 130. l.)

¹⁵⁷ U. o. 65. l.

¹⁵⁸ Bethlen Balázs gróf főispánnak 1914. november 6-án írt levelében. (U. o. 169. sk. l.)

¹⁵⁹ Vozári Máriához 1916. augusztus 27-én intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Ötödik k. L. 288. l.) V. ö. Miskolczy Ferenc főispánnak valószínűleg ez ügyben írt levelével is. (U. o. Hatodik kötet. 38. l.)

¹⁶⁰ Nyegre László főispánhoz 1917. január 26-án intézett levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Hatodik kötet. L. 136. l.)

¹⁶¹ 1916. május 31-én kelt levelében. (Ö. M. 4. sorozat. Ötödik kötet. L. 207. l.)

¹⁶² 1916. május 15-én kelt levelében. (U. o. 210. l.)

¹⁶³ 1916. július 4-én kelt levelében. (U. o. 211. l.)

